

Михайло Цюрупа

КУЛЬТУРА МИРУ ПРОТИ КУЛЬТУРИ НЕНАВИСТІ

Стаття присвячена аналізу історичних форм моральних практик щодо ставлення до соціального збройного насильства на основі протиставлення концепції «озброєного миру», яка передбачає збройну боротьбу хоча б на мінімальному рівні, та «культури миру», де місце ненависті, ворожнечі між народами, планування збройних змагань посідають толерантність, гуманізм, мистецтво жити у пронизаному суперечностями та конфліктами світі.

Ключові слова: війна, мир, концепція «озброєного миру», культура миру, моральні практики, гуманізм, толерантність.

Tsoorupa M. Culture of peace vs. culture of hatred. This article analyzes the historical forms of moral practices in relation to organized social violence on the basis of contrasting the concept of «armed peace», which provides the armed struggle at least on a minimum level, and the concept of «culture of peace», where the place of enmity, hatred between peoples, planning armed clashes occupy tolerance, humanism, the art of living in riddled with contradictions and conflicts world.

Keywords: war, peace, the concept of «armed peace», the culture of peace, the moral practices, humanism, tolerance.

Початок другого десятиріччя цього тисячоліття нагадав нам про інваріантність морально-аксіологічного ставлення до всього спектра прояву буття: від заборони хижацького лову китів до рішучого засудження антигуманізму, актів агресії та анексії у «мирний період» світової історії. Мовиться про культуру мирного співіснування народів, засновану на толерантності, терпимості, почуттях гуманізму і порозуміння щодо інших проявів культури.

2014 рік став віхою, коли мільйони людей ще раз зважили на цінність миру, замислилися над історичною долею ненависті та ворожнечі, посіяною у кривавих конфліктах в Руанді та країнах колишньої Югославії, рівно двадцять років тому. Гаазький трибунал по Руанді та колишній Югославії засудив посягання на мир, життя і здоров'я мільйонів людей, але не міг здолати прояви «мирозап-

речуючої» культури. Важливо те, що нива ворожнечі між народами вже обробляється в Криму, у східних регіонах України.

Мир у суспільній свідомості почасти був віковичною мрією, предметом важких роздумів мислителів, бажанням політичних діячів і простого люду. Ще з біблейських часів люди вітали один одного словами «Мир тобі!», а у Новому Заповіті слово «мир» згадується понад 90 разів. Вже за часів старожитності цей термін віддзеркалював складність феномену миру – слово «шолом» означало гармонію, цілісність, розквіт особистості у всіх вимірах, а також стан соціального, міждержавного життя, тобто мало значно ширший зміст, ніж сучасне розуміння «миру» як відсутності війн [1, с.6].

Складність осмислення соціального миру спробуємо пояснити інтерпретацією тези Гегеля, яка стосується філософії права – право легко досліджується, бо «держава має вчення, а її установи та взагалі все значуще для неї у питаннях права, державного устрою, по суті, як закон, є в наявності у формі думки...»[2, с. 300]. Але не легко здійснити таку мисленеву операцію стосовно миру, адже той весь час знаходиться у процесі оновлення, видозміни свого змісту – від стану, позбавленого буденного і соціального насильства, до так званого «озброєного миру», який є лише моментом історії у підготовці нових збройних змагань. Ще К. Маркс зауважив, що війна в історії людства раніше досягла зрілих форм, ніж мир, бо той завжди встановлюється, відновлюється, ретельно будується, тоді знову перебудовується, «облаштовується».

Аналіз літератури з заявленої теми показує, що питанню особливостей філософського осмислення культури миру були присвячені як фундаментальні роботи зарубіжних учених Дж. Бернала, А. Швейцера, так і авторські розвідки І. Андреевої, А. Дирина, О. Бовіна, М. Цюрупи та інших [3; 4; 5; 6; 9; 18]. Однак останнім часом дослідження миру обмежується коротким екскурсом у проблему в філософських словниках [6, с. 88–89; 7, с. 310–314], уникаючи узагальнень реалій розірваного атмосферою ворожнечі світу на протилежні табори.

Наше завдання – осмислити сучасний зміст поняття «культура миру», виявити філософсько-світоглядні корені поширеної концепції «озброєного миру», що протистоїть доктрині формування «суспільства заперечення війни» з ненасильницьким миром, застосову-

ючи метод так званого «нового прочитання класики», який ґрунтовно обстоює проф. В. Пазенок у роботах останніх років [8, с.79].

На користь актуальності та важливості дослідження проблеми «соціального миру» свідчать не тільки прогалини у наукових розвідках, а й нові соціально-політичні події – повернення Франції до військових структур НАТО та рішення 2014 р. про вступ раніше нейтральної Фінляндії у Альянс, бо їх лідери дійшли висновку, що міцний мир має бути зі зброєю в руках, перманентні операції «встановлення миру» у секторі Газа через збройні операції, «силовий» примус до демократії у Лівії та Сирії, військовий тиск на Україну та інші.

Ми намагаємося знайти розв'язання проблем соціального миру у сучасному «розколотому» світі, який раніше був поляризований протилежними соціально-політичними системами з непримиреними ідеологіями та готовністю до війни, а відтер роз'єднаним бідністю та багатством, культурно-релігійними суперечностями, різними стадіями соціального розвитку, життєвого рівня, споживання. Це не сприяє зміцненню й так хиткого миру. «Коли людина голодує, мудрість та прозоріння зникають», – справедливо вказано у давньоіндійській Чхандогьое-Упанішаді. Людина-ізгой, позбавлена особистих прав, не може досягнути внутрішнього миру та бажати миру соціального для інших. Недарма найбільш конфліктогенні регіони Африки та Азії з високим рівнем насильства та неспокійного миру є одними з найбідніших у світі. Водночас розв'язання проблеми миру не мислимо без опертя на духовні традиції осмислення війни та миру, розробки проектів досягнення соціального миру.

«Батько історії» – давньогрецький мислитель Геродот з Галікарпаса у дев'яти історичних книгах зібрав свідчення, як елліни та варвари впродовж сотень років відточували мистецтво ведення і планування війни, а от про планування миру історія людства не зберегла відомостей [9]. Тому не буде перебільшенням вказати, що планування всесвітнього миру є нова та відповідальна справа, яка має передбачати збереження архітектури сталих міжнародних взаємин, формування «мирного» політичного мислення. Нове мирне мислення спирається на широку філософсько-світоглядну культуру, толерантність та викорінення ворожнечі між народами, на досягнення мислителів попередніх століть.

Планування соціального миру протистоїть мілітаризму, який починає планування майбутньої війни з формування відповідних ментальних засад агресивних сил, з доведення доцільності, «корисності» збройного насильства. Ідеологій мілітаризму і на рівні філософських узагальнень знає історія філософської думки. Культура миру людства полягає у готовності та вмінні жити у пронизаному суперечностями світі, у визнанні права на самотність різних народів і культур, у тому числі і зважати на наявність різної мілітарної культури та історично зумовлених різновидів практик встановлення миру. «Розмивання» образу ворога, коли таким вважається не конкретна країна та її народи, а потенційний «абстрактний» агресор-порушник миру, викорінення почуттів ворожості та ненависті щодо інших країн, зміна поглядів на застосування сили у всьому соціальному житті, яке має привести до демілітаризації суспільних відносин – це елементи «культури мирного мислення», що передує моральним практикам засудження та уникання кровопролитних збройних змагань.

Методологічними засновками нашого підходу до аналізу проблеми протиставлення «культури соціального миру» атмосфері ненависті і ворожечі виступають такі положення:

1. Мир у соціальному плані розумівся мислителями Сходу і Заходу як стан суспільства з наявністю соціальної боротьби, постійних змагань за владу, що проводяться легітимними, «мирними» засобами. Внутрішньо громадянський мир був динамічним станом суспільства і ніс небезпеку переходу у «громадянську» війну у разі крайнього загострення конфліктів всередині суспільства.

2. Мир – історична фаза життя людства, яка є нерівномірною, вона не відокремлена нездоланим бар'єром від попередньої епохи війн та конфліктів, а навпаки, соціальний зміст «озброєного» миру залежав від закріплення результатів війн, а залишки мілітарного мислення ще довго залишались у свідомості поколінь.

3. «Озброєний» мир має подеколи той самий соціально-політичний зміст, що й війна, в смислі спрямованості, цілей і перспектив політики з певною відмінністю у тих засобах і методах, що використовуються. Він також проводиться засобами соціального насильства, хоча і менш значного масштабу. У «озброєному» мирі, так би мовити, вже відчувається передгрозовий стан май-

бутньої війни, у літературно-художній формі це талановито передано Сальвадором Далі у картині «Передчуття громадянської війни» в Іспанії.

4. Проблема миру у конкретно-історичному вимірі може загострюватися до такої міри, що поставатиме ключовою, головною проблемою розвитку всього людства на даному етапі розвитку. Тому ми розрізняємо «великий світовий мир» як повну відсутність війн та збройних конфліктів і «поточний озброєний мир», який не виключає збройні конфлікти різної інтенсивності.

5. Мир – полікультурне явище, тому має рацію знаменитий гуманіст Альберт Швейцер, який вказував на протиріччя між «миростверджуючою» та «мироспростовуючою» культурами [10, с.80]. Недарма 90-ті роки минулого століття було оголошено ООН роками «культури миру» для ствердження ідеї всезагального соціального миру.

Культурі соціального миру у ідейно-теоретичному плані протистоїть мілітаризм як ідеологія планування підготовки та ведення збройної боротьби переважно у формі агресивних війн. Вона бере початок з античних часів, коли здобутки війн начебто переважали втрати миру.

Так, Платон, з одного боку, засуджуючи війни, вихваляє мир, але з іншого – осуджує тих, хто внаслідок «непомірної та несвоєчасної любові до миру втрачає будь-яку здатність до війни та опиняється у владі нападника». Мир Платона постає у єдності з війною внаслідок «озброєння» суспільства протилежними людськими якостями (культурою) – мужністю і войовничістю з м'якістю та миролюбством. Цю нелегку справу поєднання різних моральних практик має виконати політика («царське мистецтво»).

У цілому в античній Греції мир розглядався як внутрішньо еллінська проблема, її змістом, на думку Фалеса, була гармонія у відносинах між грецькими полісами. Ідеологи полісної демократії заперечували можливість тривалого миру між еллінами та «варварами», тому збройна сила держави підтримувалася на належному рівні, у тому числі й духовно-культурному.

Демокрит з Абдер закликав «всіма силами зберігати громадянський мир, однодумство громадян, братерство, взаємозахист». Він поцінував «соціальний мир між багатими та бідними, аристо-

кратією та демосом, господами та рабами». Шлях до встановлення миру грецький філософ бачив в удосконаленні управління державою, яке здатне замирити протиборні соціальні сили [11, с. 37].

У епоху Середньовіччя термінами «Божий мир», «перемир'я» позначалося свідоме припинення стану відкритої збройної боротьби в соціумі за допомогою Церкви, спочатку на декілька днів, а у подальшому на тижні і місяці. Позитивним явищем була політична воля ворогуючих сторін до припинення насильства, яке вже не вважалося невідворотним злом, хоча у Західній Європі проекти «християнського миру» досить «мирно» уживалися з військовими планами хрестових походів проти варварських держав (проекти Пера Дюбуа, Римського папи Миколи V та ін.).

Еразм Роттердамський увесь пафос свого таланту спрямував на засудження війни, а його раціональне вістря – на пошук причин зміцнення миру. В трактатах «Кинджал християнського воїна» та «Похвала глупоті» він стверджував, що негативний вплив мілітаризму на суспільство відбувається на різних напрямках: моральний занепад, нехтування законами, економічне виснаження держави та народу тощо. А от зміцненню миру, на його думку, сприяє неухильне збереження державних кордонів та добра воля громадськості. «Нехай як найбільші почесті віддаються тим, завдячуючи яким стають непотрібними великі армії та величезні запаси зброї» [12, с.118–119].

Зміст пацифізму базується на визнанні головними моральними принципами аморальність, нелюдськість і шкідливість будь-якої війни. З давніх-давен пацифістські настрої звеличували ненасильство і покору скрутним обставинам військового часу без активного насильницького опору разом із послідовним засудженням войовничості та мілітарних чеснот. Гуманістично-пацифістська думка почала розвінчувати лицарський епос мілітарності та звиятиги на війні. Вона репрезентована роботами Є. Роттердамського, Е. Крюссе, Сен-П'єра, У. Пенна, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта [13]. Лінія морального засудження війн досягла апогею на всесвітніх миролюбних пацифістських конгресах наприкінці ХІХ століття. Але матеріали останніх, за влучним висловом відомого дослідника мілітаризму та пацифізму І. Бліоха, «дивували красою більше, ніж істинністю» [14, с. 472–473].

Ми звертаємо увагу на думку Спінози щодо позитивного складу культури миру, котра «є не відсутність війни, але чеснота, що походить з твердості духу...», а також на вчення Гоббса про війну та мир, на розроблені ним природні закони досягнення миру. Проте смисл усіх 20 законів можна було б передати золотим моральним правилом Конфуція: не роби іншому того, чого б не хотів, щоб робили з тобою.

Мислителі пропонували рішуче протистояти війні як міжнародному злу, однак якщо Крюсе закликав зі зброєю в руках боротися з бандитизмом на суші та піратством на морі, здійснювати тиск на государів, котрі їх підтримують (вельми актуальна настанова для соціального миру сьогодення), то Сен-П'єр надавав перевагу ненасильницьким методам боротьби, залишаючи збройні засоби в запасі для особливих випадків. Вони підкреслювали прихильність мирній традиції людського співжиття з готовністю до його захисту, що йде від більшості книг Біблії.

У епоху вступу капіталізму у імперіалістичну фазу, пов'язану з веденням загарбницьких війн, боротьба за мир набуває організаційних форм. Організацій «Товариства миру» у 1895 році налічувалось 125, у тому числі: у Великій Британії – 36, Німеччині – 26, Франції – 14, Швейцарії – 9. Характерно, що до початку ХХ століття Росія залишалась єдиною значною державою, у якій не було «Товариства миру».

На початку ХХІ століття стало зрозумілим, що мир – надзвичайно змістовне та динамічне, насичене боротьбою, включно зі збройною, соціальне явище, кожен з етапів якого відрізняється за ступенем розвитку («зрілості»). Так, з низьким ступенем розвитку миру є соціальне життя за відсутності військових дій у разі крайнього напруження міжнародних відносин або політичних відносин між соціальними групами, владними структурами всередині країни. Це мир на межі війни або ж передвоєнний стан. Такий стан миру нагадує нам воєнно-політичну обстановку на кордонах України з Росією.

Більш високого ступеня зрілості мир передбачає добросусідські відносини та скорочення озброєнь (армій), послаблення впливу на суспільну свідомість мілітаристської ідеології, зменшення витрат на збройні сили. За таких умов відбувається успішний розвиток

економічних, культурних та дипломатичних відносин, а перехід від нижчого до більш високого ступеня миру у 70–90-х роках ХХ століття дістав назву «розрядки» (*détente*) [17, с. 261–318].

Цінність миру зростає на фоні підвищення руйнівного характеру збройного насильства (міжнародний тероризм) та перманентних виявів буденного насильства. Очевидно, слід мати на увазі трактування «внутрішнього миру» як стану суспільства, позбавленого не тільки збройного, але й інших форм соціального насильства [18, с. 376–377].

Усі ці реалії намагаються охопити сучасні дослідники філософії «озброєного миру». Центральною проблемою у дослідженні є встановлення «позитивного змісту соціального миру», адже негативне визначення: «мир – це відсутність війн» страждає не тільки формально-логічною стороною. Як «позитивне» розуміння змісту миру пропонуються такі твердження – це «мир є наявність гармонії, справедливості та любові між людьми» (М. Фірдоусі. Мюнхен, 1983); «мир – це умова для продуктивної діяльності, сприятливе для вирішення конфліктів, гармонічне дотримання природних відносин доброти та любові (К. Боулдінг. Лондон, 1978) та інші подібні [15; 16, с. 322–323].

Концепція «озброєного миру» передбачає наявність насильства: якщо війна – це наявність «примітивного брутального насильства» (Г.-П. Гассер), то «опосередковане насильство є обов'язкова характеристика мирного суспільства» (Д. Галтунг. Нью-Йорк, 1980) [19, с.72]. Проте якщо в теоретичному плані такі судження можуть бути правдоподібними, то у площині моральних практик, які дозволяють людству виживати, цього недостатньо для ствердження культури миру. Остання складається з усіх проявів гуманності як найвищої цінності міжнародних відносин, викорінення ненависті та ворожнечі у людських відносинах, мистецтва розуміти та прощати.

---

1. Дюбост Мішель. Пастир миру / Мішель Дюбост; [пер. з франц]. – Львів, 2000. – 54 с.

2. Гегель Г.В.-Ф. Філософія права / Г.В. Гегель; [пер. с нем]. – М., 1990. – 346 с.

3. Бернал Дж. Мир без войны / Дж. Бернал; [пер. с англ.] – М., 1961. – 433 с.
4. Андреева И.С. Идея вечного мира в теориях буржуазного гуманизма 16–18 вв. / И. С. Андреева // Проблемы войны и мира. – М., 1967. – С.38–57.
5. Андреева И.С. Проблема мира в западноевропейской философии / И.С. Андреева – М., 1975. – С.48–50.
6. Бовин А. Война / А. Бовин // Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 88–89.
7. Война и мир // Марксистско-ленинская теория исторического процесса. – М.: Институт философии, 1983. – С.310–327.
8. Пазенок В.С. Філософія. Навчальний посібник для ВУЗів / В. С. Пазенок – К.: Альма-Матер, 2007.
9. Геродот. Історії у дев'яти книгах / Геродот – К., 1993. – 573 с.
10. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М., 1991. – 467 с.
11. Материалисты Древней Греции. – М., 1955. – 124 с.
12. Проблемы мира и социального прогресса в современной философии. – М, 1983. – 544 с.
13. Роттердамський Еразм. Похвала Глупоті. Домашні бесіди / Еразм Роттердамський; [пер. з латини]. – К.: Основи, 1993. – 275 с.
14. Пацифізм // Філософський енциклопедичний словник. – К, 2002. – С. 472–473.
15. Мурти К. С. В поисках мира / К.С. Мурти // Ежегодник Философского общества СССР. 1987–1988. – М, 1989.
16. Дырин А.И. Проблемы войны и мира в социально-философской мысли античности / А.И. Дырин // Философские исследования и разработки. – М, 2005. – 572 с.
17. Проблемы войны и мира// Марксистско-ленинская теория исторического процесса. – М.: Институт философии, 1987. – С.261–318.
18. Цюрупа М. В. Мир / М. В. Цюрупа // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2002. – С.376–377.
19. Galtung J. The true worlds. – N.Y., 1980. – 344 p.